

Əliyeva Günay Akif qızı¹
İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ
TƏHLİLİNƏ DAİR

İbtidai təhsil məktəbəqədər təhsil ilə orta təhsil arasında bir keçiddir. Bu elə bir keçiddir ki, özündə həm inkişafı, həm formalaşmanı, həm sosial adaptasiyanı, həm dünyagörüşünün yaranması üçün özündür, bünövrədir. Kiçikyaşlılar məktəbəqədər təhsildə qazandıqları idraki, əxlaqi-mənəvi və fiziki bacarıqları ibtidai təhsildə davam etdirirlər. Məhz ibtidai təhsildən sonra onlar inkişafın elə bir mərhələsinə çatırlar ki, sərbəst addımlar, seçimlər üçün imkanlar formalaşır.

Bəlli məsələdir ki, təhsilənlər ümumi təhsilin orta təhsil və tam orta təhsil səviyyələrində cəmiyyət, təbiət və elmə dair bilikləri tədricən inkişaf edir, genişləndirirlər. Buna görə də müxtəlif anlayışları mənimsəyirlər. Bununla onlar növbəti pillələrə hazırlaşır, fasiləsiz təhsilə keçid edirlər. Fənlərin ayrılıqda birbaşa mənimsəmək təlim prosesində bir sıra çətinliklər yaratdığı üçün ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdləri mürəkkəb təhsil şəraitinə hazırlamaq zərurəti də meydana çıxır. Təhsil sahəsində tədqiqatlar aparən pedaqoq E.İ. Monoszon ibtidai təhsilin məzmununa toxunaraq onun mühüm aspektlərini belə əsaslandırır: "Təhsilin bu mərhələsində ilkin elementləri və psixomotor bacarıqların rüşeymin, uşaqların idraki fiziki, ünsiyyət bacarıqlarını, onların dünyagörüşlərinin, əxlaqlarının, şəxsiyyətlərinin bünövrəsi qoyulur. Daima məktəb uşaqlarda elmə həvəs oyadır, onların idraki potensiallarını inkişaf etdirir, biliklər differensial şəkildə deyil də, integrativ şəkildə nəzərdən keçirməyi, səbəb-nəticə əlaqələrini dərk etməyi, hadisələrdən nəticə çıxarmağı öyrədir" [4,s.112].

İbtidai təhsilin nəzəri və praktiki problemlərini tədqiq edən görkəmli pedaqoqumuz Y.Ş.Kərimov təhsil sisteminin bünövrəsi kimi onun məzmununa dair problemlərin həll edilməsini zəruri hesab edərək yazır: "İbtidai təhsil təhsilin başlanğıcı, onun bünövrəsidir. Şagirdlər üçün zəruri olan bir sıra bacarıqlar (dinləyib anlama, sual vermək, planlaşdırma, saymaq, oxumaq, yazmaq, hesablamaq, cavablandırmaq, özünü qiymətləndirmə və s.) bu səviyyədə yaranır" [57, s.150].

Tədqiqatlara əsasən deyə bilirik ki, təhsilin məzmunu özü pedaqoji tədqiqatlarda geniş araşdırılan bir məsələdir. Müasir dövrün kurikulumları daha çox təhlil edilir və hər gün bu mövzuya həsr edilmiş yeni məqalələr qarşımıza çıxır.

M.Q.Kazanskiy və F.S.Nazarovanın birlikdə ərsəyə gətirdiyi "Didaktik" (ibtidai siniflər üçün) vəsaitində ibtidai təhsilin məzmununu tədqiq etmişdilər. Müəlliflər ibtidai təhsilin məzmununa dair qeyd edirlər: "təhsilin bu mərhələsində biliklər elə ötürülməkdir ki, təhsilənlərin yaş qrupları nəzərə alınsın, onlarda təlimə maraq artırılınsın. Bu cəhətdən məzmun təfsir prosesində oyun-öyrənmə mühiti yaradacaq tərzdə olmalıdır. Biz əsaslandırırıq ki, dərslər oyun olmalıdır. Biz demək istəyirik ki, uşağın yaş dövründə əsas maraq sahəsi nəzərə alınmalıdır. Məzmununda elə bir struktur qurulmalıdır ki, məhz bu məsələləri də diqqət mərkəzində saxlasın" [4,s.97].

Ölkəmizdə həyata keçirilən tədqiqatlar sırasında ibtidai təhsilin məzmununa həsr edilmiş çoxsaylı işlər vardır. M.A. İsmixanov ibtidai təhsilin məzmununu onun əsas problemlərindən biri kimi araşdırmış, onun tərkib hissələri barədə belə nəticəni təqdim etmişdir: "İbtidai təhsilin qarşısında dayanan əsas vəzifə yetişən gənc nəsli fəaliyyət növləri ilə tanış etmək, onları ictimai, peşə, həyat fəaliyyətinin bünövrəsinə qaldırmaqdan ibarətdir. Didaktika bu cəhətdən ibtidai təhsili daima tədqiq etməlidir, onun məzmun komponentlərini dəqiqləşdirməlidir [1, s.64].

Son dövrlərdə həyata keçirilən tədqiqatlar ibtidai təhsilin mövcud vəziyyəti ilə əlaqəli olan, xüsusilə məzmun islahatının tərkib hissəsi kimi araşdırılan pedaqoqların araşdırmaları ilə zəngindir. Yuxarıda adı çəkilən müəlliflərin də fikirlərini ümumiləşdirməklə söyləyə bilirik ki, ibtidai təhsilin məzmununun hazırlanmasında məqsədlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin tələb və maraqlarının ödənilməsi aspektindən yanaşsaq məqsədlərin bəlli edilməsini olduqca qəliz bir problem olduğunu əsaslandırma bilirik. Məqsədlərin müəyyənləşdirilməsini, ona istinad olunmasını mühüm problem kimi təsəvvür etsək, onda məzmununda müəyyən tələbləri əks etdirən standartların zəruriliyi barədə düşünmək zərurəti yaranacaqdır. Bu standartların formalaşdırılması öncə məzmunun seçilməsi ilə bağlıdır. Elmi-pedaqoji tədqiqatlarda ibtidai təhsilin məzmununun seçilməsinə və onun formalaşdırılmasına təsir edən amillər müxtəlif cəhətlərdən araşdırılır. Araşdırmaların nəticələri onu əks etdirir ki, ibtidai təhsilin nəzəri problemi əhatə edən əsas məsələ də elə onun məzmunudur. Bu problemə çox hallarda empirik (praktik) yanaşmalar formalaşdırılmışdır. Məktəbin tədris planları vasitəsi ilə bu məsələyə yanaşmağa üstünlük vermişlər.

İbtidai təhsilin məzmununu şərtləndirən amillər mütləq şəkildə tədqiq edilməlidir. Bu problemin didaktik yanaşmalarını F.A.Rüstəmov, İ.İ.İsayev, A.Eminov, Y.P.Podlasi, T.S.Nazarova, N.Q.Kazanski və b.tədqiq etmişlər.

Qloballaşma şəraitində beynəlxalq standartların səviyyəsi, dünya təhsil məkanının mövcud vəziyyəti və integrativ əlaqələr ölkəmizdə ümumi təhsilin mühüm faktorudur. Burada tələbyönümlülük və şagirdyönümlülük də nəzərə alınması gərəkdir. Cəmiyyətin maraq və tələbləri baxımından bir sıra tədqiqatlarda ibtidai təhsilin məzmunu tədqiq edilmişdir. İbtidai təhsil nəzəriyyəsinin formalaşması çox uzun bir tarix keçmişdir ki, bu tarixdə xüsusi yeri olan pedaqoq N.Q. Kananskiy və T.S.Nazarova cəmiyyətin inkişafı ilə ibtidai təhsilin məzmununun formalaşdırılmasını düz mütənasib olduğunu əsaslandıraraq yazırlar: cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər, gənc nəsli yetişdirilməsi məsələsində formalaşan yeni yanaşmalar təhsilin məzmununun dəyişməsinə təsir etdiyi kimi, ibtidai təhsilin də məzmunundan yan keçmir.

Təhsilin yenilənməsinə təsir edən digər səbəblərdən ən mühümü də elmi-texniki tərəqqidir. Həyata keçirilən sosioloji tədqiqatlar informasiya əsrinin günü-gündən artan tələblərini vahid sistemə salınmasının qeyri-mümkün olduğunu təsdiq edir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, məzmununda gedən dəyişikliklər də bu tələblərlə ayaqlaşmalıdır. Təbii ki, bu tam həyata

¹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin magistrantı

keçirilməsi mümkün olmayan bir prosesdir. Ən azından müəyyən dərəcədə buna nail olmağa cəhd etmək olar. İ.İsayev, Ə. Ağayev, A. Eminov öz tədqiqatlarında belə bir nəticəyə gəlmişlər ki " hər 3-6 ildən bir elmdə olan informasiyaların həcmi iki qat artır. Hətta bu rəqəmlər bu an üçün də dəyişilə bilər. Məhz buna görə də məzmununda seçilən biliklər konkret və aktual olmalıdır.

Müasir dövrün dünya pedaqoji məkanında təhsilin məzmununa olan yanaşmalar daim aktual məsələ kimi müzakirə edilir. Təhsilin məzmununun başlanğıcı necə olması, onun hansı tələblərə cavab verməsi çox mühüm məsələ kimi diqqət mərkəzində yayınmayır. Azyaşlı uşaqların tələb və maraqlarının nəzərə alınaraq təhsilin məzmununun təşkili, onların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq məzmun standartlarının hazırlanması tələbləri dəyişən dövrün ən çətin pedaqoji problemidir.

Məzmun standartları müəllim üçün kompasdır. Təlim strategiyalarının düzgün seçilməsi üçün əsas istiqamət olan standartlar təlim nəticəsini özündə əks etdirərək dərsin nəticəyönümlü olmasına zəmin yaradır. Məzmun standartlarının düzgün müəyyənəşdirilməsi, öncə, didaktik tələblərin düzgün müəyyən edilməsi ilə şərtlənir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, məzmun standartlarının tərtibi və tətbiqi üçün bir neçə didaktik tələblərin olmasına ehtiyac yaranır. Tədqiqat işlərini təhlil edərkən nəzəri problemləri təhlil etdiyimiz anda belə bir zərurətə qarşılaşdıq. Pedaqoji ədəbiyyatı təhlil edərkən bu problemə xüsusi diqqət etməyə çalışdıq. Məzmun standartlarının tətbiqi ilə bağlı prinsipləri ümumiləşdirməyə çalışarkən məlum oldu ki, bu prinsiplərin əksər hissəsi təhsilin prinsipləri, xüsusən də ümumi təhsilin prinsipləri ilə bağlıdır.

İbtidai təhsilin məzmun standartları məsələsinə onun məzmununu ilə təhlil edib öz yanaşmasını bildirən görkəmli pedaqog Y.Ş.Kərimov yeni mərhələdə standartların bir neçə zəruri tələblərlə ayaqlaşmalı olduğunu əsaslandırır. Pedaqog bildirir ki, təlimin məzmununu inkişafın sosial-iqtisadi perspektivləri ilə ayaqlaşmalı olduğu kimi standartlar da bu cəhətdən nəzərə alınmalıdır [2, s.62].

Son dövr xarici ədəbiyyatlarda Ruben Herman's, Johan Van Break, Hilde Can Breakin müəllifi olduğu "İbtidai təhsilin standartları haqqında fikirlərin inkişafı: inkişafetdirici və ötürücü standartların fərqləndirilməsi" mövzusunda tədqiqat işinin əsası məhz bizim təhlil etdiyimiz məsələ ilə bağlıdır. Predmeti standartlar olan araşdırma tədris və müəllim təhsili kateqoriyası üzrə elmi praktik konfransda praktiklik dərəcəsinə görə birinci yerə layiq görülüb. Bu haqda işin giriş hissəsində qeyd edilib.

Standartların inkişafetdirici xarakteristikasından bəhs edən müəllifləri onlara aşağıdakı tələblərə cavab verməsinin əsas şərti kimi dəyərləndirirlər:

1. Tədris edilən fənnlərin əsası olan elmlərin nəzəriyyəsinə daxil olan əsas anlayışlar və zəruri faktlar- bunlar faktoloji biliyi formalaşdırır. Buraya tədris edilən fənnin materiallarına əsasən şagirdlərdə formalaşan elmi- dünyagörüşü, etika, estetik normalar daxildir.

2. Biliklərin mənimsənilməsi istiqamətində müəyyənəşdirilmiş və şagirdlərin əldə edəcəkləri tədqiqat və elmi təfəkkür metodları - konseptual və prosedural biliyin inkişafına xidmət edir.

3. Bacarıqların və vərdişlərin qazanılması, həmçinin həyatda tətbiqi- bu şərt demək olar ki, təlim prosesinin bütün funksional komponentlərini özündə ehtiva edir. Şagird həm idraki, həm emosional həm də psixomotor fəaliyyətə məhz bu şərtlər daxilində yiyələnmiş olur. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, idraki bacarıqlarını həyatda tətbiqi şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm amildir. Riyazi hesablamaları düzgün aparmağı bacarmaq yalnız tədris prosesində deyil, həm də şagirdin alış-veriş edərkən real həyatında da özünü biruzə verməlidir.

Müxtəlif vaxtlarda aparılmış araşdırmalar, xüsusilə də dünya təcrübəsi onu göstərir ki, təhsilin məzmununu daima inkişaf edir, yenilənir. Ən azından ölkəmizdə 5 il müddətinə qüvvədə olan təhsil standartları bunu isbat edir. Təhsilin məzmununu dəyişdikcə standartların da yenilənməsi tələbi yaranır. Məhz buna görə də bu sahədə dünya təcrübəsinə istinad etmək, onun inkişafına təkən vermək lazımdır. Əldə etdiyimiz nəticələrə əsasən deyə bilərik ki, bütün xarici və yerli tədqiqatlarda sırf ana dilinin standartları tam təhlil edilməmiş, ümumilikdə ibtidai təhsilin standartları və onun məzmununu araşdırılmışdır. Məhz bu cəhətdən tədqiq etdiyimiz bu məsələ olduqca aktual və əhəmiyyətli bir təhsil problemidir. Bütün bunları ümumiləşdirərək öz fikirlərimizi aşağıdakı kimi ifadə edirik:

1. İbtidai təhsilin məzmununun nəzəri və praktiki problemləri daimi aktual məsələ olaraq təhlil edilmiş, sırf standartlar üzərindən ayrı-ayrılıqda araşdırmalar aparılmamışdır. Buna baxmayaraq təhsil standartlarına və məzmun standartlarına yanaşmalar müxtəlif tədqiqatların predmetinə çevrilmişdir;

2. Məsələnin qoyuluşu ümumpedaqoji bir problemdir. Son dövr tədqiqatları bu problemi daha çox tədqiq etməyə yönəlmişdir. Məzmunun praktik fəaliyyətini təmin edən standartlarda edilməli olunan yeniliklər gənc müəllimlər tərəfindən təqdim edilərkən bu işin səmərəsini daha da yüksəldir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. İbtidai təlimin diənəni, bu günü və sabahı//Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi əsərləri. Bakı, 2003, №1,s. 35-51

2. Qasımova L.M., Mahmudova R.M. Pedaqogika. Mühazirə kursu. Bakı: Çapaoğlu, 2003, 535 s.

3. Mehrafov A.O. Şəxsiyyət yönümlü məzmunun reallaşmasında təhsilin humanistləşdirilməsi və humanitarlaşdırılmasının rolu // Kurikulum. Bakı, 2009, № 3, s. 7-12. <http://e-derslik.edu.az/portal/book.php?id=317>

Açar sözlər: Alqoritm, linqvistik eksperiment, praktik metod, bilik, bacarıq, vərdiş, lüğət ehtiyatı.

Ключевые слова: Алгоритм, лингвистический эксперимент, практический метод, знание, умение, привычка, словарный запас.

Key words: Algorithm, linguistic experiment, practical method, knowledge, skill, habit, vocabulary.

Резюме

В условиях глобализации уровень международных стандартов, текущее состояние мирового образовательного пространства и интеграционные отношения являются важным фактором общего образования в нашей стране. Здесь также следует принимать во внимание ориентацию на потребности и студентов. С точки зрения интересов и требований общества, в ряде исследований изучается содержание начального образования.

The summary

In the context of globalization, the level of international standards, the current state of the world educational space and integrative relations are an important factor in general education in our country. Demand-oriented and student-oriented should also be taken into account here. The article examines the content of primary education in terms of the interests and needs of society.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova